

**Կրկին Հայաստանի Հանրապետության սահմանների և Լեռնային
Ղարաբաղի ինքնորոշման մասին
(ըստ միջազգային իրավունքի)
Արա Պասյան**

Միջազգային իրավունքում *սահման* տերմինը բնորոշում է այն գիծը, որը որոշում է պետության կամ մեկ այլ միջազգային կարգավիճակ ունեցող միավորի իրավասության տարածքային ոլորտի վերջնագիծը (In International law, the term “boundary” means a line which determines the limit of the territorial sphere of jurisdiction of States or other entities having an international status) [1]: Ավելի պարզ ասած՝ սահմանում է այն գիծը մինչև ուր գործում են տվյալ պետության օրենքները, իսկ դրանից անդին գործում են, անալայմանորեն միջազգային իրավունքի սուբյեկտ հանդիսացող, մեկ այլ պետական միավորի օրենքները: Այստեղից ակնհայտ է, որ սահմանն ամանցվում է պետականությունից, այսինքն՝ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ ճանաչված լինելուց: Անվիճելի է, որ այսօր գործող Մինսկի խմբի եռանախազահության երկրներից և ոչ մեկը՝ ներառյալ՝ ԱՄՆ-ը և Ֆրանսիան, Սովետական Միության մեջ ընդգրկված և ոչ մի վարչական միավոր երբեք չեն ճանաչել որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ [2]: Հետևաբար, այդ միավորների վարչական բաժանարար գծերը միջազգային իրավունքի առումով երբեք չեն ունեցել *սահմանի* կարգավիճակ, որպեսզի այսօր հիմք լիներ խոսելու սահմանների անձեռնմխելիության մասին: Առավել ևս սա վերաբերում է բոլոր այն վարչական միավորների (ինքնավար հանրապետություններ, մարզեր և օկրուգներ) և սովետական սոցիալիստական հանրապետությունների բաժանարար գծերին, որոնց վարչական ենթակայության տակ էին գտնվում տվյալ միավորները: Միմիայն վարչական ենթակայության: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ Սովետական Միության ինքնավար միավորները մաս էին կազմում միասնական և մեկ միջազգային ինքնություն (international personality) ունեցող Սովետական Միությանը և բնավ ոչ այն հանրապետություններին, որոնց միջոցով նրանց ենթակայությունը միջնորդավորված էր պետությանը: Պետությունը մեկն էր՝ Սովետական Միությունը: Ինչպես, օրինակ Հայաստանի Հանրապետության ցանկացած բնակավայր այսօր մաս է կազմում Հայաստանի Հանրապետությանը, թեև նրա ենթակայությունը միջնորդավորված է մարզային ենթակայությամբ:

Այսու, միջազգային իրավունքի տեսանկյունից անհեթեթ է Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը սահմանափակել Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի, այսպես կոչված, սահմանով: Սա նշանակում է ստալինյան սահմանադրությանը գերակայություն տալ միջազգային իրավունքի անբեկանելի սկզբունքների, տվյալ դեպքում *jus cogens*-ի կարգավիճակ ունեցող ազգային ինքնորոշման իրավունքի նկատմամբ [3]:

Ընդհանրապես, եռանախազահներից ոմանց հայտարարություններն առ այն, որ ճանաչում են Ադրբեջանի, այսպես կոչված, տարածքային ամբողջականությունը, կամ Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման սկզբունքի Լեռնային Ղարաբաղի Մարզի տարածքով սահմանափակելու փորձը, միջազգային իրավունքի կոպիտ խախտում է: Դա նրանց չվերաբերող հարց է և նրանք գործում են *ultra vires*, այսինքն՝ ակնհայտորեն գերազանցում են իրենց վերապահված լիազորությունները: Նրանց մանդատը միայն միջնորդությունն է, ոչ թե սեփական երկրների քաղաքական տեսակետների արտահայտումը: Այսինքն՝ նրանք պետք է միջնորդեն, որպեսզի գտնվի փոխադարձաբար ընդունելի լուծում երկու հարցում՝

ա) Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդն իրականացնի իր ինքնորոշման իրավունքը;

բ) երկու նորանկախ պետությունների՝ Հայաստանի Հանրապետության և Ադրբեջանի Հանրապետության, միջև որոշվի փոխադարձաբար ընդունելի սահման:

Եթե Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդն իր ինքնորոշման իրավունքն իրականացնի Հայաստանի Հանրապետությանը միանալու տարբերակով, ընդ որում ինքնորոշման դրսևորման ձևը բացառապես նրանց որոշելիքն է, ապա վերոնշյալ երկու հարցերը կմիանան: Սահմանի փաստացի ուղեգծի հարցը երկու հարակից պետությունների որոշելիք խնդիր է, երկու պետությունների բացառիկ իրավասության ներքո գտնվող հարց: Այլ պետությունները չեն կարող անել այլ բան, քան ընդունել այդ երկու պետությունների որոշածը (The actual course of a boundary is a matter to be determined by the two adjacent States, a question subject to the exclusive competence of the two States. Other States cannot but accept what these two States decide) [4]:

Այստեղ անհրաժեշտ է հիշեցնել, որ միջազգային հանրության հայ-ադրբեջանական, ինչպես նաև հայ-վրացական, սահմանների վերաբերյալ քաղաքական կամքի վերջին օրինական դրսևորումը եղել է Փարիզի վեհաժողովում (1919-1920թթ.): Դրանից հետո ինչ տեղի է ունեցել տարածաշրջանում, ըստ միջազգային իրավունքի, անօրինական է (unlawful) և չի կարող ստեղծել իրավական հետևանքներ, քանզի Հարավային Կովկասի 3 անկախ երկրներն էլ նախ բռնազավթվել են (occupied), ապա և բռնակցվել են (annexed), Սովետական Միություն անունով հանդես եկող Ռուսաստանին [5]:

Այսպես, Փարիզի վեհաժողովն իր «Հայաստանի սահմանները որոշող հանձնաժողովի առաջարկների և գեկույցի» մեջ (24 փետրվարի, 1920թ.) (Report and Proposals of the Commission for the Delimitation of the Boundaries of Armenia, 24 February 1924) [6], որը ստորագրել են Բրիտանական կայսրության, Ֆրանսիայի, Իտալիայի և Ճապոնիայի ներկայացուցիչները, հայտարարում է.

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի պետության և Վրաստանի, ինչպես նաև Ադրբեջանի սահմանին, ապա Հանձնաժողովը գտնում է, որ ներկայումս նախընտրելի է սպասել վերոնշյալ սահմանների հստակեցման վերաբերյալ այնպիսի համաձայնության արդյունքներին, որոնց երեք հանրապետություններն իրենք կհանգեն պայմանագրերի մեջ:

Այն դեպքում, եթե սույն հանրապետություններն իրենց սահմանների վերաբերյալ չեն հանգի որևէ համաձայնության, ապա հարցը պետք է փոխանցվի Ազգերի Լիգայի իրավաբարությանը, որը կստեղծի միջդաշնակցային Հանձնաժողով տեղում որոշելու վերոնշյալ սահմանները՝ հաշվի առնելով, որպես սկզբունք, ազգային պատկանելության տվյալները:

(As regards the boundary between the State of Armenia and Georgia and Azerbaijan, the Commission considers that, it is advisable for the present to await the results of the agreement, provided for in the treaties existing between the three Republics, in regard to the delimitation of their respective frontiers by the States themselves.

In the event of these Republics not arriving at an agreement respecting their frontiers, resort must be had to arbitration by the League of Nations, which would appoint an interallied Commission to settle on the spot the frontiers referred to above, taking into account, in principle, of ethnographical data.)

Հուլիս կարևոր է, որ նշյալ փաստաթուղթն ընդգրկվել է ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնի իրավաբար վճռի (22 նոյեմբերի, 1920թ.) (Arbitral Award, November 22, 1920) *Ամբողջական գեկույցի* մեջ, որպես առաջին հավելվածի երկրորդ փաստաթուղթ (Full Report, Annex I, Number 2), որը վկայում է, որ Միացյալ Նահանգները ճանաչել են նշյալ փաստաթղթի իրավական էությունն ու օրինականությունը [7]:

Նշյալ դրույթները ներառվել են նաև Սևրի պայմանագրի (10 օգոստոսի, 1920թ.) մեջ, որը ստորագրել են 18 երկիր: Պայմանագրի 92-րդ հոդվածն ամրագրում է.

Հայաստանի և Ադրբեջանի, ինչպես նաև Վրաստանի, միջև սահմանները կորոշվեն շահագրգիռ երկրների ուղղակի համաձայնության միջոցով:

Այն դեպքում, երբ շահագրգիռ երկրները մինչև 89-րդ հոդվածում հիշատակված որոշման օրը [8] չեն կարողանա համաձայնությամբ որոշել սահմանները, ապա խնդրո առարկա սահմանը կորոշվի Գլխավոր դաշնակից ուժերի կողմից, որոնք էլ տեղում կիրականացնեն նաև սահմանանշումը:

(The frontiers between Armenia and Azerbaijan and Georgia respectively will be determined by direct agreement between the states concerned.

In the either case the States concerned have failed to determine the frontier by agreement at the date of the decision referred to in Article 89, the frontier line in question will be determined by the Principal Allied Powers, who will also provide for its being traced on the spot) [9].

Առնվազն տարօրինակ է, որ այսօր փորձ է արվում ներպետական և կուսակցական որոշումներին, որոնք առավելագույնը կարող են ունենալ միակողմ օրենսդրական փաստաթղթի (unilateral legal act) կարգավիճակ, գերակա կարգավիճակ տալ միջազգային փաստաթղթերի նկատմամբ, որոնք այսօր արտահայտում են ավելի քան երկու տասնյակ երկրի, այդ թվում Միևնակի եռանախագահության երկու անդամ երկրների՝ Ֆրանսիայի և ԱՄՆ-ի, քաղաքական կամքը:

Վերոշարադրյալը կարելի է ամփոփել հետևյալ կերպ.

1. ՀՄՍՀ և ԱդրբՄՍՀ վարչական բաժանարար գիծը երբեք սահման չի եղել, հետևաբար տեղին չէ խոսել «սահմանների անձեռնմխելիության» մասին:

2. Լեռնային Գարաբաղի Ինքնավար Մարզի և Ադրբեջանի Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետության վարչական բաժանարար գիծը երբեք սահման չի եղել, հետևաբար տեղին չէ Լեռնային Գարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը սահմափակել ստալինական մարզի վարչարարության պարագծով:
3. Մինսկի եռանախագահության անդամները լիազորված չեն դատողություններ անելու տարածքների պատկանելության կամ սահմանների վերաբերյալ. նրանք իրավարարներ չեն, նրանք միայն միջնորդներ են:
4. Հայ-ադրբեջանական, ինչպես նաև հայ-վրացական, սահմանների վերաբերյալ միջազգային հանրության քաղաքական կամքի վերջին օրինական դրսևորումը եղել է Փարիզի խաղաղության վեհաժողովի (1919-1920թթ.) *ad hoc* հանձնաժողովի 1920թ.-ի փետրվարի 24-ի զեկույց-առաջարկը:
5. Վերոնշյալ փաստաթղթի դրույթները ամրագրված են Սևրի պայմանագրում, հետևաբար հանդիսանում են այն ստորագրած երկրների քաղաքական կամքի դրսևորումը:

Եզրակացություն

Հայ-ադրբեջանական սահմանի վերաբերյալ միակ օրինական փաստաթուղթը Փարիզի վեհաժողովի հատուկ հանձնաժողովի 1920թ.-ի փետրվարի 24-ի զեկույց-առաջարկն է, որով Ազգերի լիգային էր վերապահված հայ-ադրբեջանական սահմանազատումը: Ուստի, Միավորված ազգերի կազմակերպությունը՝ որպես Ազգերի լիգայի իրավահաջորդ, և մասնավորապես ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը՝ որպես Գլխավոր դաշնակից ուժերի տեղապահ, պարտավորություն ունեն կենսազործել այդ սահմանազատումը՝ հիմք ընդունելով 1920թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերի ազգային տեղաբաշխման տվյալները: Ներկա ազգային տեղաբաշխումը չի կարող հիմք հանդիսանալ սահմանազատման համար, քանի որ այն առաջացել է Ադրբեջանի հանցավոր հայաթափման՝ էթնիկ զտման, քաղաքականության հետևանքով, իսկ հանցագործության հետևանքները չեն կարող առաջացնել իրավունքներ՝ *Ex injuria non oritur jus* [10]:

Հղումներ

1. Michael Bothe, Boundaries, in R. Bernhardt (ed.), Encyclopedia of the Public International Law, Volume I (1992), p. 443.
2. Միջազգային իրավունքը միանգամայն հստակ է պետականության հարցում: Մասնավորապես, Մոնտեվիդեոյի Պետությունների իրավունքների և պարտականությունների մասին 1933թ.-ի կոնվենցիայի (*Convention on Rights and Duties of States, 1933*) առաջին հոդվածն ամրագրում է պետականության 4 չափորոշիչները, որոնք պարտադիր են միջազգային իրավունքի սուբյեկտ լինելու համար: Դրանք են. ա) մշտական բնակչություն, բ) որոշակիացված տարածք, գ) կառավարություն, և դ) այլ պետությունների հետ հարաբերությունների մեջ մտնելու կարողություն: (Article I: (a) a permanent population; (b) a defined territory; (c) government; and (d) capacity to enter into relations with the other States). (Ian Brownlie, Principles of Public International Law, Oxford University Press, 5th edition, 2001, p. 70.) Վերջին չափորոշիչը համարվում է ամենակարևորը: (Williams S.A., De Mestral A.L.C., An Introduction to International Law, Toronto and Vancouver, 1987, p. 45.) Ուզում եմ շեշտել, որ խոսքը գնում է ոչ թե պարզապես միջպետական հարաբերությունների իրավունքի դատարկախոս հայտարարության մասին, այլ դիվանագիտական հարաբերությունների մեջ մտնելու իրական կարողության մասին, այսինքն՝ օտար երկրներում, ինչպես նաև սեփական երկրում օտար, դեսպանատների բացման և գործունեություն ծավալման մասին:
3. Այս մասին ավելի հանգամանալից տե՛ս՝ Արա Պապյան, Լեռնային Գարաբաղի հիմնահարցը ժողովուրդների ինքնորոշման և տարածքային ամբողջականության լույսի ներքո, Ազգ. 22 մայիսի, 2007թ., էջ 4:
4. Michael Bothe, Boundaries, նշվ. աշխ., էջ 448:
5. Տե՛ս՝ Report [Pursuant to H. Res. 346 and H. Res. 438], Communist Takeover and Occupation of Armenia, 83d Congress 2d Session, House of Representatives, Rept. 2684, Part 8, December 31, 1954.
6. United States National Archives, Records of the Department of State Relating to Political Relations between Armenia and other States, 1910-1929, 760J.6715/60-760J.90C/7
7. Հիշատակելի է, որ Միացյալ Նահանգները երբեք չեն ճանաչել Վրաստանի և Ադրբեջանի առաջին հանրապետությունների անկախությունը, ի տարբերություն Հայաստանի Հանրապետության անկախության, որը ճանաչել են 1920թ. ապրիլի 23-ին: Սա պայմանավորված էր նաև այն հանգամանքով, որ նշյալ երկու պետությունները, նկրտումներ ունենալով հայաբնակ տարածքների նկատմամբ, ոտնահարում էին ԱՄՆ նախագահ Վուդրո Վիլսոնի հռչակած ինքնորոշման սկզբունքը (Papers Relating to Foreign Relations of the United States, 1920, v. III, Washington, 1936. p. 778; H. Lauterpacht, Recognition in International Law, Cambridge, 1947, p. 11):
8. Նկատի ունի ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնի իրավարար վճիռը, որն ուժի մեջ է մտել 1920 թ. նոյեմբերի 22-ին:
9. Treaty of Peace with Turkey, Signed at Sevres, August 10, 1920. London, Printed and Published by His Majesty's Stationery Office, 1920, p. 26.
10. Ian Brownlie, Principles of Public International Law, Oxford University Press, Fifth edition, 2001, Glossary.

*առաջին անգամ տպագրվել է ԱԶԳ օրաթերթում,
28 հունիսի 2007թ., էջ 4*

*տե՛ս նաև FRANCE-ARMENIE ամսագրում,
№ 300, 16-31 հուլիսի 2007թ., էջ 21-22*